

Dr. Öğr. Üyesi
Ş. Cem TUYSUZ

Trakya Üniv. Edebiyat Fakültesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
scemtuyusuz@trakya.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1470-1839>

Y. Lisans Öğrencisi
Şahin YILMAZ

Kafkas Üniv. Sosyal Blm. Enstitüsü
dsahinyilmaz75@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3383-6002>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.

Applied
13/11/2019

Kabul edildi.

Accepted
17/12/2019

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.646539>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa) *Political Activities of Sheiks of Ardebil Convent Before The Foundation Of Safavid State*

Öz

Moğol egemenliği döneminde Azerbaycan'da kurulan Erdebil dergâhı, diğer sufi anlayışlardan farklı olarak siyasi amaçlarla hareket etmiş, Ortadoğu'nun kaos ortamında Müslüman Türkler için umut kaynağı olmuştur. Kuzeyde Deşt-i Kıpçak'tan güneyde Yemen'e, batıda Akdeniz sahillerinden doğuda Seylan'a (Sri Lanka) uzanan geniş bir sahada dini ve siyasi faaliyetler göstermiş, sonunda Sasanilerden sonra ilk kez İran'ı tek bayrak altında birleştiren Safevi İmparatorluğu'nu kurmuştur.

Kurulduğu andan itibaren siyasi işaretler gösteren dergâh, diğer dergâhlara oranla çok daha geniş bir sahada faaliyet gösterdiği için bölge siyasetinde bir aktör konumuna gelmiştir. Bu nedenle dergâhın şeyhleri Moğollardan başlayarak, Timurlular, Çobanoğulları, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar ile bir takım siyasi ve dini ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin sonucunda bir tasavvuf hareketini askeri bir harekete dönüştürerek 234 yıl boyunca İran'a egemen olacak bir devletin temellerini atmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Erdebil Dergâhı, Safeviler, Kızılbaş, Türkmen, Şeyh Cüneyd

Abstract

Erdebil convent which was founded in Azerbaijan during the Mongol rule was different from other Sufi conceptions and acted for political purposes, and became a source of hope for Muslim Turks in the chaos of the Middle East. It has displayed religious and political activities in the north from Desht-i Kipchak to Yemen in the south, to the east on the Mediterranean coasts and to Ceylon(Sri Lanka) in the east.

Since it was founded, it has become an actor in the regional politics since it operates in a much wider area than other convents. For this reason, the sheikhs of the convent, with the beginning of Mongolians, established some political and religious relations with Timurids, Celaymen, Karakoyunlu, Akkoyunlu and Ottomans. As a result of these relations, they transformed a Sufi movement into a military movement and laid the foundations of a state that would dominate Iran for 234 years.

Keywords: Ardebil Convent, Safavids, Qizilbash, Turkoman, Sheikh Cunayd

ATIF: TUYSUZ Ş. Cem, ŞAHİN Yılmaz, " Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/3 (Aralık-2019), s. (724-753)

CITE: TUYSUZ Ş. Cem, ŞAHİN Yılmaz, "Political Activities of Sheiks of Ardebil Convent Before The Foundation Of Safavid State" **Journal of History and Future**, 5/3 (December- 2019), pp. (724-753)

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti ve Harezmşah'lardan sonra İran ve Batı Asya'nın tarihinde ve kaderinde önemli rol oynamış, toplum hayatı üzerinde derin izler bırakmış olan İlhanlıların yıkılmasının ardından İran, Azerbaycan, Irak, Ermeniyeye (Ermenistan), Bağdat, Tebriz, Sultaniye, Erdebil coğrafyaları siyasi, kültürel ve ekonomik bir kaos ortamına sürüklenmiştir. Veba ve sıtma gibi salgın hastalıklar, sel baskınları, çekirge istilaları, kuraklık ve kıtlıklar, deprem ve bunun gibi doğal afetlerin yanında sürekli savaş halinde olan feodal emirlere asker, para ve mal sağlamak zorunda kalan bu bölge insanı bu dönem boyunca tarihte eşi ender görülen büyük yokluk, baskı ve sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Ruhani şahsiyetlerin önderliğinde kurulan dergâhlar ve tekkeler, tarih boyunca siyasi ve sosyal birer kurum haline dönüşmüşlerdir. Siyasi kaos ortamında halkın sığınacak limanı olmuşlardır. Kapıları, toplumun bütün kesimlerine özellikle de fakir ve çaresiz insanlara açıktı. Bu dönemde bütün şehirler, kasabalar hatta köylerde bile küçük büyük tekke ve zaviyeler mevcuttu. Bu tekke ve zaviyeler şeyhler tarafından yönetiliyordu. Sultanlar, şehzadeler, devlet erkânı ve zenginler maddi varlıklarının bir kısmını bu dergâhlara vakfediyorlardı. Kendilerine vakfedilen taşınır taşınmaz mülkler sayesinde hatırı sayılır ölçüde aynı ve nakdi gelire sahip oluyorlardı. Bu gelirler müritler, şeyhler ve fakir halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılırdı.

Siyasi bakımdan da dergâhlar ve tekkeler, ülke idaresinde önemli bir rol oynuyordu. Ruhani şahsiyetler saray toplantılarına katılarak memleket işleri ve politikaları üzerinde de etkili oluyorlardı. Ayrıca kendilerine duyulan saygıdan dolayı gerek hanedan üyeleri arasında gerekse devlet ve toplum arasında arabuluculuk rolü üstlenmişlerdi. Ortaçağın bir geleneğiymiş gibi sultanlar ve devlet erkânının çoğunluğu mutlaka bir tarikat şeyhinin nüfuzu altında bulunuyordu.

Tekke şeyhliği ve fakihlik, çoğunlukla babadan oğula miras yolu ile geçirdi. Tekke (hane-gah) şeyhi, fakih veya sufi olmak için belli bir eğitimden ve süreçten geçmek, devrin önde gelen din âlimlerinden icazetneme almak gerekiyordu.

Safevî hanedanına ismini veren, Erdebil ve çevresindeki sûfi hareketlerinde ve dolayısıyla bölge insanının manevî hayatı üzerinde yüzyıllar boyunca büyük tesirleri olan, Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî ve halifelerinin siyasi faaliyetleri hakkında bu çalışmada bilgi vermeye çalıştık.

İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han, Celayirli Emir Hüseyin Küregen, Celayirli Büyük Şeyh Hasan, Çobanlı Küçük Şeyh Hasan, Bağdad Hatun, İlhanlı vezirleri Hacı Reşideddin Fazlullah, Hacı Giyaseddin Muhammed Reşidi ve diğer birçok makam ve mevki sahibi Erdebil Dergâhının kurucusu Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî'in müridi idiler.

Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî'in Dini ve Etnik Kimliği Meselesi

650/1252 yılında Erdebil'de doğan Şeyh Safiyüddin'in¹ etnik kökeni ve inancına dair farklı görüşler öne sürülmüştür. İbni Bezzaz'ın, Safiyüddin'in ölümünden 24 yıl sonra yazdığı *Safvetü's-Safa* adlı eserin bir nüshası üzerinde çalışmış olan Mirza Abbasi; eserdeki şecerede onun soyunun yedinci imam Musa Kâzım üzerinden Hz. Ali'ye dayandığını; ancak bu kısmın sonradan eklenmiş olduğunu ifade etmiştir.² Eserin bazı nüshalarında şecerinin olmaması, olanların da birbirini tutmaması sebebiyle Safiyüddin'in seyitliği, dolayısıyla Arap oluşu şüpheyle karşılanmıştır; ancak

1 Öngören, Reşat; "Safiyüddin-i Erdebilî", TDVİA, İstanbul, 2008, XXXV/476-478

2 Abbasi, Mirza; "Safevîlerin Kökenine Dair", Bellekten, TTK, Ankara, 1976, XL/158, s. 287-329

seyit olduğuna dair kendi ifadesinin bütün nüshalarda yer alması onun Arap olduğunu düşündürmektedir.³

Halvetî-Gülşenî şeyhi Cemâleddin Hulvî, Safiyyüddin'in kendi soyunda seyitlik bulunduğu dair sözünü kaydettikten sonra, “*Seyit olduğunu kabul edenler onun soyunu İmam Mûsâ el-Kâzım'a bağlar*” deyip şecereyi vermiş; ardından İbn İsâ Risâlesi'nden alıntı yaparak Şeyh Safiyyüddin'in önceleri yeşil imâme ve kisve giydiğini, daha sonra seyitliğinde şüpheye düşüp beyaz kisve giymeye başladığını yazmıştır. Dönemin kaynakları Tibyân'da ve Sefîne'de ise hiçbir tartışmaya yer verilmeksizin Safiyyüddin, ataları ve çocukları seyit olarak kaydedilmiştir.⁴ Bu görüşü destekleyen bir diğer eser de Şah Tahmasb zamanında yazılmış olan Lübbü't-Tevarih'tir.⁵ Franz Babinger, Safiyyüddin'in Hoca Kemaleddin Arabşah'ın oğlu olduğunu yazmışsa da bu doğru değildir.⁶

Safvetü's-Safâ'da kendisinden “*Türk piri, Türk oğlu*” şeklinde söz edildiği için Safiyyüddin'in Türk olduğunu kabul edenler de vardır.⁷ Yılmaz Öztuna, şecerelerin çeşitli siyasi gerekçelerle uydurulmuş olduğunu ve kaynaklarda Safevi Devleti'nden Türkmen diye bahsedildiğini söylerken; İranlı tarihçilerin bu ailenin Türk olmadığını kanıtlama çabalarının da sonuca ulaşmadığını vurgulamaktadır.⁸ Aynı biçimde Faruk Sümer, Safevi Devleti'ni kuranların Anadolu Türkmenleri olduğunu vurgularken, kendinden önce İran'da yaşayan Türk devletlerinden daha fazla Türklük vasıfları taşıdıklarını belirtir.⁹ İrene Melikoff'a göre de bu aile Teke Türkmenlerine mensuptur.¹⁰

Zeki Velidi Togan, Arap asıllı olduklarını iddia etmekle birlikte Safevîler'in atalarının Âzerî Farsçası konuştuklarını ve İlhanlılar döneminde Türkleştiklerini yazmıştır.¹¹

Ahmed Kesrevî başta olmak üzere bazı İranlı araştırmacılar, Safiyyüddin'in Farsça şiirlerinin bulunduğunu ve atalarının bu dili kullandığını belirterek aslen Fars olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kürt asıllı olduğunu söyleyenler ise Safvetü's-safâ'da “*es-Sincânî el-Kürdî*” nisbesiyle kaydedilen büyük dedesi Zerrinkülâh Firûzşah'ın Azerbaycan'a Diyarbekir'in güneyinde yoğunlukla Kürtler'in yaşadığı Sincan (Sincar) bölgesinden göç ettiği iddiasını dikkate almışlardır.¹²

Abbâslı'ya göre Safiyyüddin, tarikatını herhangi mezhebi bir çerçeveye yerleştirmemiştir. Safvetü's-Safâ'da çoğunluğu Şafii olmakla birlikte, Hanefî ve Şiiilerin de bulunduğu, hatta Budist ve Hristiyan müritlerinin de olduğu belirtilmektedir.¹³ Gölpınarlı, Safiyyüddin ve oğullarının ken-

3 Öngören, R; “*Safiyyüddîn-i Erdebîlî*”, s. 476

4 Öngören, R; “*Safiyyüddîn-i Erdebîlî*”, s. 476

5 Abdüllatif Kazvini; Lübbü't-Tevarih(Safevi Tarihi), çev.: H. Muhammednejad, Birleşik Yay.,1. Bs. Ankara, 2011, s. 19-20

6 Babinger, Franz; “*Safiyy-ed-din*”, İA, MEB, İstanbul, 1988, X/64-65

7 Öngören, R; “*Safiyyüddîn-i Erdebîlî*”, s. 476, Efendiyev, Oktay; Azerbaycan Safeviler Devleti, çev. Ali Asker, Teass Press Yay. 1. Bs.; İstanbul, 20018, s. 35, Çetinkaya, Nihat; Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi, Kum Saati Yay., İstanbul, 2004, s. 395

8 Öztuna; Yılmaz; Devletler ve Hanedanlar, KB, Ankara, 1996, I/773-788

9 Sümer, Faruk, Safevi Devleti'nin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Güven Mat. Ankara, 1976, s. 16, Çetinkaya, N; Kızılbaş Türkler, s.383

10 Melikoff, İrene; Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İstanbul, 1998, s. 224, Çetinkaya, N; Kızılbaş Türkler, s. 397

11 Togan, Zeki Velidi; “*Azerbaycan*”, İA, MEB, İstanbul, [t.y.], II/91-118

12 Öngören, R; “*Safiyyüddîn-i Erdebîlî*”, s. 477, Sümer, F.; Safevi Devletinin Kuruluşu s. 2, Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 385

13 Abbâslı, Mirza; “*Safevilerin Kökenine Dair*”, s. 290

dilerini Sünnî bir tarikat olan Halvetiye'nin temsilcileri saydığını, müritlerinin inancı ne olursa olsun Halveti tarikatına mensup olduklarını ileri sürmüştür.¹⁴ Yine Gölpınarlı, Safevi ailesinin Şeyh Cüneyd'e kadar Şii olmadığını vurgulamıştır.¹⁵ Bu tutarsızlık Şeyh Safiyüddin'in gerçekte hangi inanç ve milliyete mensup olduğunu saptamamızı imkansız hale getirmektedir.¹⁶

Hâkim olarak Türklerin yaşadığı bir coğrafyada, Türkçe konuşan, askeri anlamda Türklerden destek alan ve Türkler sayesinde bir devlet kuran bir ailenin ancak Türk olabileceği inkar edilemez bir gerçektir. Soylarına kutsiyet atfedilmiş olmasını, tamamına yakını İslâmî benimsemiş olan Türklerin onlara daha çok bağlanmasını sağlamak için yapılmış politik bir hamle olduğu düşünebiliriz.

Ebü'l-Feth Safiyüddîn İshâk b. Emîniddîn Cebrâîl b. Sâlih b. Kutbiddîn Ebî Bekr Erdebîlî (650/1252-735/1334)

Safiyüddin İshak 650/1252 yılında doğmuştur. Henüz altı yaşındayken babasını kaybeden Safiyüddin'in; dönemine göre iyi bir eğitim almış olduğu; Türkçe, Arapça, Farsça, Moğolca dillerine hakim ayrıca Gilan bölgesinin yerel dilini bildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen Safiyüddin, Azerbaycan'da kendi arzusuna uygun bir mürşit bulamayınca 675/1277 yılında, yirmi beş yaşındayken Lahican şehrindeki Şeyh Zahid Gilani'nin yanına gitmiştir.¹⁷

Uzun yıllar Gilan'da kalan Safiyüddin, şeyhin kızı Bibi Fatıma ile evlenmiş, kısa süre sonra Erdebil'e dönerek tarikatını kurmuştu. Tasavvufî ve felsefî öğretilere vakıf olan Safiyüddin, Ahîlik, Mevlevîyye, Kübrevîyye gibi itikâdî ve irfânî akımlardan da faydalanarak büyük bir taraftar topluluğunu kendisine çekebilmişti. Zahid Gilani'nin ölümünden sonra onun müritlerinin de katılımıyla üç ay içerisinde 13.000 müridin rehberi oldu. Halifelerinin sayısı da 2.000 olarak kaydedilmiştir. Safiyüddin'in Sünnî tasavvuf usullerince aydınlattığı İran, Suriye ve Anadolu'dan akan bu topluluklar, bölgede dinî tasavvufî hareketlerin yoğunlaşmasına sebep olmuşlardır.¹⁸ Şeyhin, Moğollar başta olmak üzere civar devletlerden itibar gördüğü ve "çerağ akçesi" adı altında maddi destek aldığı kaynaklarda kaydedilmiştir.¹⁹

Gazan Han'ın veziri Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Erdebil valisi olan oğlu Mir Ahmed'e yazdığı mektupta, şeyhe hürmet göstermesini ve sağlığı ile yakından ilgilenmesini istemiştir.²⁰ Dönemin kaynaklarından Nüzhetü'l-Kulûb'e göre Erdebil ahalisinin yanında, İlhanlı hükümdarları Gazan Han ve Ebû Said Bahadır Han ile Ebu Said'in eşi Bağdat Hatun, Celayirli Emir Hüseyin ve oğlu Hasan ile Melikü'l-Ümerâ Emîr Çoban da şeyhin müritleri arasında bulunmaktaydılar.²¹

14 Gölpınarlı, Abdülbaki; "Bayramiye", İA, MEB, İstanbul, [t.y.], c. II, s. 424; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 402

15 Gölpınarlı, Abdülbaki; "Kızılbaş", İA, MEB, İstanbul, 1977, VI/789-795; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 402

16 Abbaslı, Mirza; "Safevilerin Kökenine Dair", s. 305-306; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 394

17 Öngören, R.; "Safiyüddin-i Erdebilî", s. 477; Babinger, F.; "Safiy-ed-din", s. 64; Öz, Mustafa; Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, Ensar Neşriyat, 2. Bs., s.761

18 Abbaslı, M.; "Safevilerin Kökenine Dair", s. 296; Teber, Ömer Faruk; "Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları", İlahiyat Akademi Dergisi, IV/5 s. 193-200

19 Kazvini; Lübbü't- Tevarih, s. 20; Yazıcı, Tahsin; "Safeviler", İA, MEB, İstanbul, 1988, X/53-59; Karadeniz, Yılmaz; "Safevi Devletinin Kuruluşu Meselesi" Amasya Üniv. İlahiyat Fak. Der., S. III/ 53-67; Öz, M.; İslam Mezhepleri Tarihi, s. 761

20 Öngören, R.; "Safiyüddin-i Erdebilî", s. 477; Karadeniz, Y.; "Safevi Devleti" s. 60

21 Derviş b. İsmail b. Hacı Muhammed İbn-i Bezzâz, Saffetu's-safâ, neşr. Gülâmrezâ Tabatabâi Mecc , 1376

Gazan Han ve vezir Reşidüddin'in şeyhin duasını aldıkları²², Gazan Han'ın şeyhe yazdığı bir mektupta; “Şekeristan'ın olgun bülbülü, fesahet bostanının bülbülü...” şeklinde hitap ettiği kaydedilmiştir.²³

Kesrevi, Moğolların kasıtlı olarak şeyhin seyitliğini desteklediklerini, karşılığında tarikatın da halka istilaya karşı gelmemeleri için telkinlerde bulunduğunu söylemiştir.²⁴ Şeyh Safiyüddin, bunun için Gilan başta olmak üzere Urmiye, Ermenistan, Şiraz, Tebriz, Zencan ve Hicaz'a seyahat etmiştir. Tebriz'de Reşidüddin Fazlullah'ın yaptırdığı “Reşidiye Tekkesi”nde ulema ve halka sık sık vaaz etmiştir. Binlerce mürit, etrafa dağılarak halka Moğol istilasına karşı çıkmamaları için telkinlerde bulunmuşlardır.²⁵ Bir gün Emîr Çoban'ın Şeyh Safiyüddin'e, “Bizim askerlerimiz mi çok yoksa senin müritlerin mi?” diye sorduğu, şeyhin de ona, “Sizin askerleriniz de bizim müridimizdir, çokluk nasıl sorulur?” şeklinde cevap verdiği kaydedilmektedir.²⁶

Şeyh Safiyüddin, Erdebil'de kurduğu tekkenin gelirinin karşılanması için Moğol idarecilere her zaman yakın davranmış, halkın istilaya karşı gelmemesi için telkinlerde bulunmuş, buna karşılık olarak dönemin veziri Reşidüddin Fazlullah'dan yüklü miktarda ayni ve nakdi yardım almıştır. Mekatibat-ı Reşidi'deki bir senette, 1.500 kg buğday, 30.000 kg pirinç, 1.600 kg yağ, 3.200 kg bal, 400 kg mısır, 30 tane erkek dana, 130 tane koyun, 190 adet kaz, 600 adet tavuk, 30 kın gülsuyu ve 10.000 dinar yardımın tekkeye verildiği kayıtlıdır.²⁷

Kısa zamanda gelişip büyük maddi bir gücü yönetmeye başlayan tekkenin mutfağında yoksullara dağıtılmak üzere her gün yüzlerce kazan yemek pişer hale gelmişti.²⁸

Faaliyetlerini Erdebil dışında da sürdüren Şeyh Safiyüddin müritleriyle birlikte Deşt-i Kıpçak ve Kırım gibi bölgelere gidip halkı irşada çalıştı. Azerbaycan, Gılân, Taberistan (Mâzenderan), Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıtay, Çin Türkistanı, Hindistan, Serendib (Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunan birçok şehirden binlerce mürit edindi. Anadolu'da özellikle Niksar, Amasya ve Diyarbekir gibi şehirlerle Dulkadır, Karaman, Varsak, Mentеше beyliklerinden, İran'da Fars bölgesi ve Kirman'dan, Irak'ta Basra'dan, Suriye'de Şam ve Halep'ten, Horasan'da Belh'ten şeyhin ziyaretine gelen müritlerin olduğu ve bütün bu coğrafyada Erdebil'deki merkez dergâha bağlı tekkelerin kurulduğu kaydedil-

hş., s.348-349,792,912; Kemalu'd-dîn Abdurrezzâk Semerkandî,Tezkiretu'ş-şuêrâ, neşr. Muhammed Abbasi, Tahran 1337 h.ş., s.363-364; İkbâl, Âştîyânî Abbas, Târîh-i Moğul u Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî, Tahran 1312 hş., s.498-512; Beyânî, Dîn u Dovlet der İran-i Ahd-i Moğul, Tahran 1367-1375 h.ş., II/517-518; Hâfız Huseyn-i Tebrîzî, İbn-i Kerbelâî, Ravzatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân, I-II, neşr. Câfer Sultan el- Karâî , Tahran, 1344 hş., II/537-540,674-675; Fâikî, İbrahim, Azerbaycan der Mesîr-i Târîh-i İran, I-II, Tebriz, 1375 hş.,I/504-505; Karadeniz, Yılmaz; “Safevi Tarikatının Seyyidliği ve Şiiliği Meselesi”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, 2015/75 s. 15-28; Karadeniz, Y.; “Safevi Devleti” s. 60; Sümer, Faruk; Çepniler-Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Türk Boyu, T. D. Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s. 34.

22 Beyânî, Şirin, Târîh-i Âl-i Celayir, Tahran , 1345 hş.,s.149.

23 Karadeniz, Y.; “Safevi Devleti”, s. 60; Karadeniz Y.; “Safevi Tarikatının Seyyidliği” s. 16,

24 Karadeniz, Y.; “Safevi Devleti” s. 61

25 Muhammed Hindüşâh, Naḥcevanî, Destûru'l-kâtib fî Tâyi'ni'l-merâtib, I-II, neşr. A. A. Alizade, Moskova, 1976,II/229-235; Beyânî, Dîn u Dovlet , II/519-521; Fâikî, Azerbaycan, I/505.

26 Muhammed b. Ali b. Muhammed, Şabânkâreî, Mecmau'l- ensâb, neşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran, 1376 hş.,s.284-285.

27 Karadeniz, Y.; “Safevi Devleti”, s. 62

28 Muhammed Hindüşâh, Naḥcevanî, Destûru'l-kâtib fî Tâyi'ni'l-merâtib, II/229-235; Beyânî, Dîn u Dovlet , II/519-521; Fâikî, Azerbaycan, I/505; Gündüz, T.; Son Kızılbâş, s. 22

mektedir.²⁹

Safevi tarikatının siyasallaşması kanaatimizce Şeyh Safiyüddin'den başlamaktadır. Bazı i-puçları bu ailenin en başından beri devlet kurma gayesini taşıdığına işaret etmektedir. Dönemin kaynaklarında yer almamakla birlikte Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin, Erdebil'i ziyareti sırasında Şeyh Safiyüddin'in, oğlunun gördüğü rüyayı yorumlarken, "İrân-ı zemînde ulu padişah olursun," dediğini kaydetmiştir.³⁰

Ömrünün son yıllarında hacca giden Şeyh Safiyyüddin 12 Muharrem 735 (12 Eylül 1334) tarihinde Erdebil'de vefat etti ve dergâhının avlusuna defnedildi. Safiyüddin'den sonra Erdebil önemli ruhani bir merkez haline geldi.³¹

Şeyh Safiyüddin'in Erdebil postuna oturduğu andan itibaren Ortadoğu'nun tamamında, ruhani bir lider olarak kabul gördüğünü söylemek yanlış olmaz. Siyasi ilişkileri hakkında bildiklerimiz kısıtlı olmakla birlikte; İlhanlılarla çeşitli ilişkiler kurduğu, onların halk üzerindeki baskılarını dizginleyebilecek kadar saygılarını kazanmış olduğunu da anlıyoruz. İlhanlıların, Bağdat Abbasi Halifeliğini yıkmalarının ardından bölgede oluşan dini ve siyasi istikrarsızlık, halkı Şeyh Safiyüddin'in dergahına yönlendirmiştir. Bu durumda İlhanlıların saygı ve hoşgörüsüne mazhar olmayı başaran Safiyüddin'in popüler bir figür olması kaçınılmazdır. Halkı Moğol baskısından kurtarmış, Moğolların da Azerbaycan'da ciddi bir mukavemetle karşılaşmamalarını sağlamıştır. Kazvinî, ondan, "İran ülkesinin tamamında hüküm sürdü, saltanat tahtının en üst makamı olan hilafet kürsüsüne ulaştı ve düşmanlarına galip geldi. Zamanın büyükleri ve dönemin güçlü kişileri, atının nalının çıkardığı tozu gözlerine sürme diye çektiler ve çevre ülke sultanları onun arş-ı misal dergâhında kölelerinin yerine hizmetkâr oldular" ifadeleleriyle anmaktadır.³²

Şeyh Sadreddin Musa Erdebili b. Safiyüddin İshak b. Eminüddin Cibraile (702/1303-794/1392)

Babasının ölümünden sonra yerine otuz bir yaşında, olgunluk çağındaki Sadreddin Musa geçti.³³ Ebû Said Bahadır Han'ın 1335'te ölümünden sonra İlhanlıların dağılmaya başlamasıyla Sadreddin, yaşanan puslu havada sosyal ve politik olaylara karışmaya başlamıştır. Erdebil ve civarında müritlerini silahlandırmış³⁴, doğrudan ya da dolaylı olarak siyasi olaylarda rol almıştır.³⁵ Onun siyasete karışmasından şikayet eden civardaki bazı tekke ve zaviyeler tarikattan ayrılmışlardır.³⁶

İran'daki çatışma ve kargaşa ortamından galip olarak ayrılan Çobanlı Melik Eşref

29 Öngören, R; "Safiyüddin-i Erdebil", s. 478

30 Evliya Çelebi, Seyahatnâme,II, (Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul, 1999, s. 137; Küçükdağ, Yusuf; "Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, II/6, s. 415-424

31 Bala, Mirza; "Erdebil", İA, MEB, İstanbul, 1988, III/288-293

32 Kazvinî; Lübbü't- Tevârih, s. 21

33 Kazvinî, Muhammed, "Hâfiz u Sultan Ahmed-i Celayir", Mecelle-i Yâdgâr, yıl 1, sayı 1 Tahran, Ağustos 1944, s.7-12.

34 Abbaslı, M.; "Safevilerin Kökenine Dair", s. 293 Hata'i Külliyyatı; Haz. B. Cavanşir, E. N. Necef, Kaknüs Yay. İstanbul, 2006, I. Bs., s. 105-106; Çetinkaya, N.; Kızılbâş Türkler, s. 403; Karadeniz, Y.; "Safevi Devleti", s. 63; Şükürov, Giyas; Safevi Devletinin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri, Basılmamış Doktora Tezi, Mamara Üniv. SBE. İlahiyat ABD, İstanbul, 2006, s. 26

35 Abbaslı, M.; "Safevilerin Kökenine Dair", s. 293-294; Çetinkaya, N.; Kızılbâş Türkler, s. 403

36 ABBASLI, M.; "Safevilerin Kökenine Dair", s. 294; Çetinkaya, N.; Kızılbâş Türkler, s. 403; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 26

Azerbaycan'a hâkim olunca, kendisine muhalefet ettiği için Şeyh Sadreddin'e karşı olumsuz bir tavır takındı. Şeyhe birkaç kez suikast düzenlendi, ancak şeyh müridleri sayesinde her seferinde kurtulmayı başardı.³⁷

Bu girişimlerden sonuç alamayan Melik Eşref, kendisine karşı halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Şeyh Sadreddin'i Tebriz'de tutuklattı. Üç ay tutuklu kalan Sadreddin, serbest kaldıktan sonra Erdebil'e dönerek faaliyetlerine devam etti. Melik Eşref'in kendisini yeniden yakalamak için gönderdiği Argunşah'ın geldiğini haber alınca 1354 yılında Gilan'a kaçtı.³⁸

Bu arada Azerbaycan için Melik Eşref'le mücadele eden Altın Orda Hanı Cani Beg, Şeyh Sadreddin'i himayesine aldı.³⁹ Melik Eşref, Tebriz'de Cani Beg tarafından öldürüldükten⁴⁰ sonra Şeyh Sadreddin 1356'da yeniden Erdebil'e döndü.⁴¹ Cani Beg Han, ailesine, tekkesine ve müridlerine ait Erdebil'deki bazı köyleri de içine alan mülklerin bir envanterini çıkartmasını ve bunları tescil edeceğini söyledi. Fakat hanın ertesi yıl vefat etmesi üzerine bu gerçekleştirilemedi.⁴²

Bu dönemde Çobanlılar ve Celayirliiler başta olmak üzere İlhanlıların mirasçıları ile birlikte bütün İran'da yerel unsurların bağımsızlık hareketleri gözlenmekteydi. Bu hareketlere Şii tasav-

37 Ebubekr el-Kutbî, el- Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, neşr. J. B. Van Loon, Lahey, 1954, s.170-172; Abdurrahman b. Muhammed, *İbn-i Haldûn*, el-İber, Farsçaya çev. Âbdü'l-Muhammed Âyetî, (*Târîh-i İbn-i Haldûn I-VI*) Tahran, 1375 hş, IV/793; Muhammed, *Kutbî*, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran. 1364 hş., s.141; Hâfız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî*, neşr. **Hânâbâ** Beyânî, Tahran, 1317 hş., s.219-225; Hamdullah Mustevfî, *Zeyl-i Târîh-i Guzîde*, Neşr. İrec Afşâr, Tahran 1372 h.ş., s.28-35; Ahmed b. Celeleddin Muhammed Fasîh-i *Havâfî*, *Mucmel-i Fasîhî*, I-III, neşr. Mahmud Ferruh, Meşhed, 1341 hş., III/69; Kemalu'd-dîn Âbdurrezzâk Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn ve Mecmâu'l-bahreyn*, c.I, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1372 hş., I/219-222; Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin *Hâvendşâh Belhî*, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, I-XII, neşr. Abbas Pervîz, Tahran, 1338 hş., V/557-560; *Hândmîr*, *Giyâsu'd-dîn Muhammed el-Huseynî*, *Târîh-i Habîbu's-siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, I-IV, neşr. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran, 1362, hş., III/234-235; Yahya b. Abdullatif, *Kazvînî*, *Kitab-i Lubbu't-tevârîh*, tıpkıbasım, Tahran, 1363 hş.,s.253; Howorth, Henry, H., *History Of The Mongols*, I-IV, New York, 1876-1892, III/617, 649-650; Spuler, Bertold, *Die Mongolen In Iran*, Gottingen, 1939, çev. Cemal Köprülü, (İran Moğolları), Ankara, 1957, s.152; İbn-i İmadu'd-devle Hemedânî Reşideddîn Fazlullah, *Câmîu't-tevârîh*, I-II, neşr. Behmen Kerîmî, Tahran, 1374 h.ş., I/47; Beyânî, s.29-30.

38 Hâfız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî*, s.226-227; Abbaslı, M.; "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294; Hinz, Walter; Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. T. Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara, 1948 s. 14; ÖNGÖREN, R.; "Safeviyye," s. 460, Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 403; Gündüz, T.; Son Kızılbaş, s. 22-23.

39 Fasîh-i *Havâfî*, III/88; Mustevfî, *Zeyl-i Târîh-i Guzîde*, s.57-59; Hâfız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî*, s.232-233; Kemalu'd-dîn Âbdurrezzâk Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn*, I/312; Mîrhând, V/566-567; *Hândmîr*, III/75; Bakıhanov Abbaskuli, *Gulistân-i İrem*, Neşr. Abdülkerim Alizade, Bakü 1970, s.74; Zeyneloğlu, Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, 1924, s.68; Âzzâvî, Abbas, *Târîhu'l-İrâk Beyne'l- ihtilâleyn*, I-III, Bağdad, 1936-1939, II/95-96; Yakubovski, A. Yu, *Altınordu ve Çöküşü*, Ankara 1976, s.159-160.

40 İbn-i Haldûn, el-İber, IV/793; Fasîh-i *Havâfî*, III/88; Mustevfî, *Zeyl-i Târîh-i Guzîde*, s.59-63; Hâfız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî*, s.233-235; Kemalu'd-dîn Âbdurrezzâk Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn*, I/312-315; Mîrhând, V/567-568; *Hândmîr*, III/236-239; Bakıhanov, s.74; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.160; Âzzâvî, II/96-97; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, İstanbul, 1986-1989, VIII/443; Sümer, Şahis Adları, I/311.

41 Abbaslı, M.; "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294; Hinz, W.; Uzun Hasan, s.15; Öngören, R.; "Safeviyye", s. 460, Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 403; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 28

42 Öngören, R.; "Safeviyye", s. 460

vufi cemaatlerin ileri gelenleri önderlik ediyordu.⁴³ Bunlardan Horasan'daki Servidar Hareketi ve Mazenderan'daki Mereşi Hareketi gibi bazıları hükümet kurma konusunda başarılı olarak, Timur dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durumda Şeyh Sadreddin'in Şii ve tasavvufi unsurlardan yararlanmak istediği göz ardı edilmemelidir.

Celayirli Ahmed b. Üveys⁴⁴ tarafından 773/1372 tarihinde hazırlanan bir fermanla tarikatın mal varlığı ve tekkeye yapılan bağışlar vergiden muaf tutuldu.⁴⁵ Bu fermanla Şeyh Sadreddin'in "şeyhülislam, alimlerin ve şeyhlerin en büyüğü, dervişlerin önderi, sultan ve meliklerin rehberi" gibi unvanlarla anılması onun yöneticiler nezdindeki itibarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁴⁶, yapılan bu hamle ile Şeyh Sadreddin'in Şii ve tasavvufi unsurlardan yararlanarak siyasi bir oluşum içine girme düşüncesinin önüne de set çekilmesi hedeflenmiş olmalıdır.

Sadreddin Musa, çeşitli bölgelere gönderdiği halifeler vasıtasıyla tarikatının etki sahasını genişletmeye çalıştı. Meşhur halifesi Kasım-ı Envar'ı, Gilan'a ve Herat'a gönderdi. Kasım-ı Envar burada Timur ve oğlu Şahruh dönemlerinde uzun müddet irşad faaliyetlerinde bulundu. Kaynaklarda diğer birçok yönetici gibi Timur'un da Sadreddin'e olan itibarından ve güveninden

43 Abbaslı, M.; "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294-295

44 Bağdad'da yaşanan büyük sel felaketine rağmen Sultan Uveys bir taraftan Bağdad'ın yeniden imarı için gayret sarf ederken bir taraftan da kardeşinin ölümü üzerine 772/370-1371 yılında yarım bırakmak zorunda kaldığı Emir Veli meselesini halletmek için hazırlıklarına devam ediyordu. Nihayet 776/1374 yılı başlarında son hazırlıklarını yapmak ve eksikleri tamamlamak için Tebriz'den Rob-i Reşidi'ye taşındı. Ancak garip bir tesadüfle bu sefere çıkmak nasip olmadı. Zira aynı yılın rebiulevvel ayının 27'sinde hastalanarak konuşamaz hale geldi ve yatağa düştü. Ardından da cemadielevvel ayının üçüncü gecesi (9 Ekim 1374) çok genç bir yaşta, 37 yaşında iken öldü. Sultan Uveys'in genç yaşta ki ölümü sarayda ve halk arasında şaşkınlık ve üzüntüyle karşılandı. Onun için büyük bir cenaze merasimi düzenlendi ve Tebriz yakınlarındaki "Pîrân-i Şîrvân" da (Pine Şelvar) "Şâd-âbâd-i Meşâyih Kabristanı'na defnedildi. Ülkede uzun süre yas tutuldu. Bkz.: İbn-i Haldûn, el-İber, IV/793; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.92-93; Hâfız Âbrû, Zeyl-i Câmîu't-tevârih-i Reşîdî, s.245-246; Fasîh-i Havâfî, III/108; İbn-i Ârabşâh, Âcâibu'l-makdûr fî Nevâib-i Teymûr, neşr. Ahmed Faiz el-Humsî, Beyrut, 1986, s.122; Makrîzî, Ahmed b. Alî, Kitâbus'-sulûk li Mârifeti Duvelu'l-mulûk, I-XII, neşr. Mustafa Zeyyâde-Saîd Âbdu'l-Fettâh Âşûr, Kahire, 1956-1973, VII/238; Âskallânî, Şahabe'd-dîn ibn-i Hâcer, ed-Dureru'l-kâmine fi Âyân el-mieye es-sâmine, I-VI, neşr. Muhammed Sayed Câd el-Hak, Kahire, 1966.,I/448; Mîrhând, V/578; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/242; Kazvîni, Lubbu't-tevârih, s.259; Gaffârî, Kadî Ahmed Kazvîni, Târîh-i Cihân-ârâ, neşr. Muctebâ Minovî, Tahran, 1343, hş., s.216; İbn-i Kerbelâi, II/6-8; Howorth, III/656; Muhammed Hasan Han, İtimadu's-saltana, Mirâtu'l-buldân, I-IV, neşr. Âbdulhuseyn Nevâi-Mîr Haşim Muhaddis, Tahran, 1366-1368 hş., I/635-636; Browne, III/172; İkbâl, s.459; Âzzâvî, II/136; Râzî, Abdullah, Târîh-i Kâmil-i İrân, Tahran, 1334 hş., s.335; Ganî, Kasım, Târîh-i Âsr-i Hâfız, I-II, Tahran, 1340 hş., I/286-287; Van Loon, s.13; Beyânî, s.48-54; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Kâreng, Âbdulâlî, Âsâr-i Bâstânî-yi Azerbaycan, Tahran, 1374 hş., s.628; Zerrînkûb, Âbdulhuseyn, Donbâle-i Rûzgârân-i İrân, Tahran, 1375 hş., s.259; Fâikî, Azerbaycan, I/493

45 Kazvîni, Muhammed, "Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir", s.12.

46 Sultan Ahmed Celayir-Adil Ağa Hakimiyet Mücadelesi döneminde, Adil Ağa bir ordu teşkil ederek Tebriz'e yönelmiş. Adil Ağa'nın kuvvetlerine karşı koyma gücünü kendisinde görmeyen Sultan Ahmed, onu bu seferden vazgeçirmesi için Celayirli Devleti içinde önemli bir nüfuza sahip olan Şeyh Sadreddin Erdebili ve memleket büyüklerinden bir grubu elçi olarak Adil Ağa'ya göndererek barış teklif ettirmişti. İki taraf arasında bir çok müzakereden sonra Şeyhin üstün gayretleri ile barış yapılmıştı. Şeyh Sadreddin'in devrin yöneticileri arasındaki konumunu belirtmesi açısından dikkat çekici bir olaydır. Bkz.: Hâfız Âbrû, Zeyl-i Câmîu't-tevârih-i Reşîdî, s.271-272; Mîrhând,V/589-590; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/247-248; İkbâl, s.462; Beyânî, s.71; Öngören, R.; "Safeviyye", s. 460; Şen, Fatma Aslı; Şah İsmail'in Türk Siyaseti ve Kültürel Yeri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 23

söz edilmektedir⁴⁷.

Şeyh Sadreddin, yaklaşık 59 yıl boyunca şeyhlik makamında oturmuş, babası gibi hacca gidip geldikten kısa bir süre sonra 794/1392 yılında ölmüştür. O -çalkantılı şeyhlik dönemine rağmen- tarikatın nüfuzunu daha da artırmıştır. Müritlerini silahlandırmış olması ve İlhanlıların takibine uğraması gibi bilgilerden Azerbaycan'da siyasi bir oluşum kurma çabası taşıdığını düşünebiliriz.⁴⁸

Şeyh Hacı Alaeddin Ali b. Sadreddin Musa b. Safiyüddin İshak Erdebilî (772/1371-833/1429)

Hoca Ali ya da Hacı Ali adıyla bilinen Alaeddin Ali'nin, 772/1371 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Babasının ölümünün ardından 794/1392'de Erdebil'de irşad makamına oturan Hoca Ali'nin döneminde, tarikat zirve noktasına ulaşmıştır.⁴⁹

Müslümanlar arasında ünlenen ve sultanlar tarafından ziyaret edilen Hoca Ali, Timur'un itibarını kazanmıştır.⁵⁰ Timur'un Erdebil'i ziyaretinde Hoca Ali'yi ziyaret etmesi, Anadolu'daki tabiiyelerine Erdebil müritlerine baskı yapılmaması için fermanlar göndermesi tarikatın siyasi hedeflerini güçlendirmiştir.⁵¹ Timur, Anadolu seferinden dönerken (1402) ziyaret ettiği Alaeddin'den çok etkilenmiş⁵² bu nedenle Erdebil'i köyleriyle birlikte vakıf olarak tarikata bağışlamıştır. Timur'un

47 Öngören, R.; "Safeviyye", s. 460.

48 Azerbaycan coğrafyasının özellikle Tebriz ve Erdebil'in Sultan Ahmed Celayir, Altınordu Devleti sultanı Toktamış Han ve Timur arasında hâkimiyet sağlama amacıyla muharebe sahası olması bölge insanını tarihte eşi ve benzeri görülmemiş katliam ve yağmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle 787/1385 yılı zilkade ayında Özbek ordusunun Tebriz'de uyguladığı vahşet ve katliam, Mustevfî'nin (Bkz.: Mustevfî; Zeyl-i Târîh-i Guzîde; s.117-118.) "...eğer bir katip bir yıl boyunca bu şehrin ve bu müslümanların başlarından geçen hikayeyi yazsa bitiremez. Belki onun sadece bir şemasını çizebilir." ifadeleriyle ne kadar zor günlerin yaşandığını göstermektedir. Bu dönemde yaşanan kuraklık ve buna bağlı olarak meydana gelen kıtlıklar, yaşanan siyasi istikrarsızlık (Bkz.; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.125; Hâfız Âbrû, Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî, s.290; Beyânî, s.79) halkın sığınacak bir liman olarak tarikatı görmesini sağlamıştır. Şeyh, yaşanan bu puslu havada siyasi bir örgütlenme düşüncesine kapılmış olması gerçeğini ortaya koyar.

49 Azamat, Nihat; "Alaeddin Erdebilî", İA, TDV, İstanbul, 1995, c. XI, s. 279; Öngören, R.; "Safeviyye", s. 461.

50 Âsterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr, Bezm u Rezm, neşr. Köprülüzade M. Fuad, İstanbul, 1928, s.19-23; Şâmî, Nizameddîn, Zafernâme, neşr. Penâhî-yi Simnânî, Tahran, 1363 hş., s.140; İbn-i Haldûn, el-İber, IV/797; İbn-i Tağrıberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/249-250; Yezdî, Şerefu'd-dîn Ali, Zafernâme, I-II, neşr. Muhammed Abbasî, Tahran, 1336 hş., I/452-455; İbn-i Ârabşâh, s.123-124; Hâfız Âbrû, Zeyl-i Câmîu't-tevârîh-i Reşîdî, s.302; Fasîh-i Havâfî, III/136; Makrîzî, Kitâbu's-sulûk, VII/788-789; Mîrhând, VI/216-218; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/456-457; Deguignes, Joseph, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Târîh-i Umumisi, I-VIII, Paris, 1756-1758, çev. H. Cahid Yalçın, İstanbul, 1923, VI/87-88; Howorth, III/663-665; Browne, Edward G. A., Literary History Of Persia, I-IV, Cambridge, 1969, III/191; Âzzâvî, II/203-208; Mişkûtî, s.296-297; Nevâî, Âbdulhuseyn, Esnâd u Mekâtîbât-i Târîhî-yi İran, Tahran, 1977, s.64; Beyânî, s.92; Barthold, "Ahmed Celayir", İA, I/182; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.302.

51 Yınanç, Mükremin Halil; "Cüneyd", İA, MEB, İstanbul, III/ 242-245; Efendiyev, Oktay; Azerbaycan Safeviler Devleti, s. 35; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 404

52 Şâmî, s.241-242; Yezdî, Zafernâme, II/264-266; İbn-i Ârabşâh, s.307; Fasîh-i Havâfî, III/1145; Mîrhând, VI/386-387; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/500-501; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîh, I/241-242; Deguignes, VI/93; Howorth, III/670-671; Browne, III/197; Mişkûtî, s.298-299; Beyânî, s.97; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.308; Aka, İsmail, Timurlular, Ankara, 1993, s.26-27; Azamat, N.; "Alaeddin", s.279; Öngören, R.; "Safeviyye", s. 461; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 8.

Ankara Savaşı'nın ardından Anadolu'dan dönerken yanında getirdiği 30.000 kadar esir⁵³ Hâce Ali'nin isteğiyle serbest bırakılmış, bunlardan bazıları memleketlerine dönerken bazıları Erdebil'de kendilerine tahsis edilen bir mahalleye yerleşmişlerdir.⁵⁴ Anadolu'ya dönenler kendilerine özgürlüklerini geri veren tarikat için çalışmaya başlamışlardır.⁵⁵ Tarikat için propaganda faaliyeti yürütmekle görevlendirildikleri öne sürülen⁵⁶, bu kişiler sayesinde Teke yöresinde Hamîdoğulları ve Karamanoğulları gibi beyliklerden birçok kişi Hâce Ali'nin müridi oldu.⁵⁷

Tarikatın ilk olarak Hâce Ali zamanında Şiileşmeye başladığı görüşü yaygın olsa da⁵⁸ hem Erdebil'de Hâce Ali'yi ziyaret ederek onunla sohbet eden Şahrüh'un⁵⁹ koyu bir Sünni oluşu, hem de Hâce Ali'nin Kudüs'teki Halifesi İbn Saîğ'in Hanefî fakihî olması sebebiyle tarikatın bu dönemde Şii eğilimler göstermediği düşünülmelidir.⁶⁰

830/1427 yılında Hacca giden Hâce Ali dönüş yolunda uğradığı Kudüs'te hayatını kaybetti.

Anadolulu bir Türkün kurduğu ilk tarikat olan Bayramiye tarikatının piri ve kurucusu Hacı Bayram-ı Veli'nin müşidi Somuncu Baba adıyla bilinen Kerimüddin Aksarayî, Hâce Ali'nin halifelerindedir. Bu bakımdan Hâce Alaeddin Ali'nin Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yeri vardır.⁶¹

Şeyh İbrahim b. Alaeddin Ali b. Sadreddin Musa b. Safiyüddin Erdebilî (ö. 863/1447)

Yaşamı ve faaliyetleri hakkında çoğu kaynakta ayrıntılı bilgi bulunmamasına rağmen Şeyh İbrahim'in Şeyh Şah lakabı ile anıldığını, Hâce Ali'nin oğlu, Şeyh Cafer'in kardeşi ve Şeyh Cüneyd'in de babası olduğunu biliyoruz.

Babasının öldüğü 833/1429 yılından 850/1447 yılında ölünceye kadar irşad makamında oturmuştur. Babası gibi Şeyh İbrahim de Anadolu ve İran'da büyük saygı kazanmış ve tarikatı kuvvetlendirmişti.⁶² Etrafa gönderilen halifeler sayesinde çeşitli memleketlerden insanlar dergâha toplanıyordu.⁶³

-
- 53 Esirlerin sayısı hakkında fikir birliği yoktur. Bazı kaynaklar 3.000, bazıları da 30.000 demektedirler. Ancak o dönem Anadolu'nun nüfusu göz önüne alındığında 30.000 oldukça abartılı bir sayı olmalıdır.
- 54 Öngören, R.; "Safeviyye", s. 461; Azamat, N.; "Alaeddin", s.279; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Bala, M.; "Erdebil", s. 291; Hınz, W.; Uzun Hasan, s. 8; Dedeyev, Bilal; "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Fall 2008, I/V, s. 205-223
- 55 Sümer, F.; Safevi Devleti'nin Kuruluşu, s. 6; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Karadeniz, Y.; "Safevi Devleti", s. 63, Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 31.
- 56 Azamat, N.; "Alaeddin", s.279; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53.
- 57 Öngören, R.; "Safeviyye", s. 461.
- 58 Savaş, Saim; XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik, Ankara, 2002, s. 17; Kütükoğlu, Bekir; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul, 1993., s.1; Ekinci, Mustafa; "Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü", Anadolu'da Aleviliğin Dünyü ve Bugünü; Ed. Halil İbrahim Bulut, Sakarya Üniversitesi Yayınları, s.143-174; Dedeyev, B.; "Safevi Tarikatı", s. 210; Teber, Ö. F.; "Mezhebi Ayrışmanın Siyasallaşması", s. 198.
- 59 Azamat, N.; "Alaeddin", s.279; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 31; Aka, İsmail; Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447), T. T. K., Ankara, 1994, s. 119; Savory, Roger; Iran under the Safavids, Cambridge University Press. 1980, s. 15.
- 60 Azamat, N.; "Alaeddin", s. 279
- 61 Azamat, N.; "Alaeddin", s.279; Dedeyev, B.; "Safevi Tarikatı", s. 210
- 62 Yınanç, M. H.; "Cüneyd," s. 242; Çelik, Ali; "Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", Türkler Ans. Ankara, 2002, VI/513-533
- 63 Musalı, Namık; "Şeyh İbrahim Döneminde Erdebil Tekkesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 2016, 80/9-30; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 34

Bu dönemde tarikatın özellikle Sünnî olmayan zümreler arasında hızla yayılmaya başladığı görülmektedir. İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da bulunan batını zümreler bu tarikatın ve Şeyh İbrahim'in etrafında toplanmaya başlamışlardır.⁶⁴

Şeyh İbrahim'in propaganda faaliyetleri konusunda R. Savory'nin⁶⁵ değerlendirmeleri dikkat çekmektedir: "İbrahim, Anadolu'da ve diğer yerlerde aktif bir şekilde *Safevi propagandasını yaymakla uğraşan taraftarlarının ağını güçlendirdi. Şeyh İbrahim zamanında Safevi Tekkesi etrafında toplanan müritlerin kalabalığı o kadar artmıştı ki, şeyhin huzuruna kabul edilebilmek, onların her birine nasip olmuyordu*" dikkat çeken ifadeler kullanmaktadır.

Şeyh İbrahim döneminde Azerbaycan çeşitli mücadelelere sahne oluyordu. Karakoyunluların başında bulunan Kara İskender, bir yandan kardeşi Cihanşah'a, bir yandan Akkoyunlulara, bir yandan da Timurlu hükümdarı Şahruh'a karşı mücadele ediyordu. Şeyh İbrahim Kara İskender'e karşı Şahruh'u desteklemiş⁶⁶, Şahruh da, İskender'in Erdebil'in zenginliğine göz dikmiş olması nedeniyle bir fermanla dergâhı korumaya almıştır.⁶⁷

Şahruh'un desteklediği Cihanşah'ın, kardeşi Kara İskender'i yenerek Karakoyunlu tahtına oturmasından sonra Şeyh İbrahim, Cihanşah'ın yanında yer almış, hatta onunla birlikte Gürcistan seferine gitmiştir.⁶⁸ Bu sefere katılarak tarikatın kendinden sonra giriştiği bütün askeri deneyimlere öncülük etmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Dergâhın artan şöhreti ve zenginliğiyle birlikte Şeyh İbrahim manevi konumunun dışında siyasi tavırlarıyla da dikkat çekiyordu. Bir sultan gibi davranmaya başlamış, bu yüzden de Şeyh Şah lâkabıyla anılmıştır.⁶⁹ Onun irşad makamında oturduğu ilk yılların oldukça hareketli, sonraki yılların ise gayet sakin geçtiği bilinmektedir.

Şeyh İbrahim'den sonra yerine vasiyeti üzerine en küçük oğlu Cüneyd geçmiş, irşad faaliyetlerini müşterek yürüttükleri amcası Şeyh Cafer bu durumdan memnun olmamıştı. Amca-yeğen arasındaki mücadeleye Şeyh Cüneyd konusunda değineceğimiz için Şeyh Cafer için ayrıca bir başlık açmayı uygun görmedik.

Şeyh Cüneyd b. İbrahim b. Alaeddin Ali b. Sadreddin Musa b. Safiyüddin Erdebilî (ö. 833/1430-865/1460)

Şeyh Cüneyd 834/1447 yılında on üç yaşındayken Amcası Şeyh Cafer'in gözetiminde posta oturmuştur.⁷⁰ Oldukça hırslı bir genç olan Cüneyd, dedesi Hoca Ali zamanında başlayan Şiileşme sürecine ivme kazandırmış⁷¹, kısa ömrü boyunca saltanat kurma hayali ile yaşamıştır.

Cüneyd'in şeyh olmasıyla birlikte taraftarlarının çokluğu, Karakoyunlu Cihanşah'ın onu si-

64 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim", s. 8; Şah, Serap; "*Safvetü's-Safâ'da Safiyüddin-i Erdebilî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*" Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, I-II

65 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim", s. 8; Savory, R.; Iran under the Safavids, s. 16

66 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim", s.10

67 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim", s.10

68 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim",s. 11

69 Musalı, N.; "Şeyh İbrahim",s. 11; Savory, R.; Iran under the Safavids, s. 16; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 34

70 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 15; Öztuna, Y.; Devletler ve Hanedanlar, s.775

71 Roemer, H. R., "*The Safavids Period*" The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods, VI/189-350, Cambridge University Press, Cambridge, 1993; Savory, R.; Iran under the Safavids, s. 16-18; Karakaya, A.-S.; Vefailik, Bektaşılık, Kızılbashlık, s.80-81.

yası bir rakip olarak görmesine neden olmuştu. Cihanşah, dünürü olan Şeyh Cafer'den Cüneyd'in Erdebil'den çıkarılmasını istedi.⁷²

Hem amcasının, hem de Cihanşah'ın yaptığı baskıdan bıkan Cüneyd, Erdebil'den ayrıldı.⁷³ Bu durum siyasi örgütlenme faaliyetleri için sahaya çıkmak isteyen Cüneyd'in lehineydi. Cüneyd'in bu arada amcası Şeyh Cafer'e karşı verdiği post mücadelesinde güçlü olmak ve taraftar kazanmak amacıyla Anadolu'ya gelmeden önce-yahut geldikten sonra, Şiiliği benimsediği ileri sürülmektedir.⁷⁴

İlk olarak Osmanlı topraklarına giden Cüneyd Osmanlı sultanı II. Murad'a bir seccade, bir Kuran-ı Kerim ve bir tespih göndererek Kurtbeli'nde (şu anda Giresun iline bağlı Alucra ilçesinde olmalıdır) dergâh kurmak için izin istedi. Padişah durumu değerlendirmiş; elçilere 1000'er akçe harçlık ve Cüneyd'e verilmek üzere 200 altın verdikten sonra "*bir tahta iki sultan sığmaz*" diyerek Cüneyd'in talebini reddetmişti.⁷⁵ Bu noktadan bakıldığında; Cüneyd'in Erdebil'deki faaliyetleri ile Anadolu'da yaptığı propaganda Osmanlı sarayından da takip edilmiş, onun saltanat amacı taşıdığı değerlendirilmesi yapılarak Osmanlı sınırları içinde tutulmamıştır.

Osmanlı topraklarında barınamayacağını anlayan Cüneyd, Karamanoğulları idaresindeki Konya'ya giderek Sadreddin Konevi dergâhına misafir oldu. Burada Mevlana Hayreddin'den dersler aldı ve Muhiyüddin Arabî'nin kitaplarını okudu. Ancak, Şeyh Abdülatif ile, sahabelerin mi yoksa ehli beytin mi daha üstün olduğuna dair bir tartışmaya girdi. Şeyh Abdülatif ona sahabenin daha evla olduğunu, dört mezhebin ashaptan alındığını, Kelam-ı Kadim'de onlardan "*muhaçirin ve el-ensar*" diye bahsedildiğini söyledi. Cüneyd buna karşılık şeyhe, o ayetler nazil olduğu vakit sen orada mıydın, diye sordu. Şeyh Abdülatif'in ona "*Bu inancın ile sen kafir oldun, bu inançta olanlar kafir olurlar*" dediği rivayet edilmektedir.⁷⁶

Ertesi gün buradan da ayrılan Cüneyd, Toroslardaki Varsak Türkmenlerinin obalarına gitti. Diğer yandan Şeyh Abdülatif, Karamanoğlu İbrahim Bey'e haber göndererek Cüneyd'in saltanat istediğini, onun Karamanoğlu topraklarından çıkarılması gerektiğini bildirdi. İbrahim Bey bunun üzerine Varsaklara, Cüneyd'i teslim etmeleri için baskı yaptı.⁷⁷

Karamanoğulları topraklarını da terk eden Cüneyd, İskenderun yakınlarındaki Cebel Arüs (Ersuz ya da Ersöz) dağında Haçlılardan kalma bir hisara yerleşmek için Memluklerin Halep valisi

72 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 15; Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*", s. 242; Yazıcı, Tahsin; "*Cüneyd-i Safevi*", İA, TDV, İstanbul, VIII/193-194; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 404; Dedeyev, B.; "*Safevi Tarikati*", s. 211; Eravcı, Mustafa; "*Safevi Hanedanı*," Türkler Ans., Ankara, 2002 VI/882-891

73 Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*",s. 242; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 16; Yazıcı, Tahsin; "*Cüneyd-i Safevi*", s.193; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 404; Sümer, F.; Çepniler, s. 34; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 50; Atıcı Arayancan, Ayşe; "*Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, III/11- s. 73-78

74 Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*", s. 242; Yazıcı, T.; "*Cüneyd-i Safevi*", s.193; Sümer, F.; Safevi Devletinin Kuruluşu s. 10; Gölpınarlı, "*Kızılbaş*", s. 789; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 405; Efendiyev, O.; Azerbaycan Safeviler Devleti, s. 264; Öz, M.; İslam Mezhepleri Tarihi, s. 762

75 Aşıkpaşazade Derviş Ahmed Aşıkî; Tevarih-i Âl-i Osman, Aşıkpaşazade Tarihi; haz. Ayşe Kula, Kamer Yay. İstanbul, 2015, s. 373; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 17; Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*",s.243; Dedeyev, B.; "*Safevi Tarikati*", s. 211; Sümer, F.; Çepniler, s. 34-35; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 406

76 Aşıkpaşazade;Aşıkpaşazade Tarihi, s. 374; Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*", s. 243; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 18; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 406

77 Aşıkpaşazade;Aşıkpaşazade Tarihi, s. 374; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 18; Yınanç, M. H.; "*Cüneyd*", s. 243; Dedeyev, B.; "*Safevi Tarikati*", s. 211; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Atıcı Arayancan, A.; "*Karakoyunlu Sultanı Cihanşah*", s. 76

Bilaloğlu'ndan izin aldı. Burada kapsamlı bir propaganda hareketine başlayan Cüneyd'in etrafına kısa sürede Osmanlı, Karaman ve Memluk topraklarından çok sayıda mürit toplandı. Bunlar arasında Osmanlıyı bir hayli uğraştırdıktan sonra bastırılan Şeyh Bedreddin isyanının bakiyeleri de vardı.⁷⁸

Bu propaganda faaliyetleri, Memluk ulehasını rahatsız etti. Memluk Sultanı Çakmak'a Cüneyd'i şikayet ettiler. Bunun üzerine Halep'ten harekete geçen askeri birlikler Cüneyd'in üzerine yürüdü. Çıkan çatışmada yetmiş kadar müridini kaybeden Cüneyd, Canik dağlarına çekildi.⁷⁹

Burada Anadolu'daki faaliyetlerinin meyvesini toplayan Cüneyd, erafına toplanan silahlı müritleriyle 1456 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'na yürüdü. Onları yolda karşılayan Trabzon Rum imparatorluğu öncülerini yenen Cüneyd, Trabzon'u kuşattı. Şehir halkı korkup kaçtığı için Rum İmparatoru Ioannes, şehri küçük bir birlikle savundu. Bu sırada Amasya'daki Osmanlı şehzadesi II. Bayezid'in, Ioannes'in yardımına geldiğini duyulması üzerine onunla karşılaşmak istemeyen Cüneyd kuşatmayı kaldırarak güneye, Akkoyunlu reisi Uzun Hasan Bey'in kendisini beklediği Hasankeyf'e gitti.⁸⁰

Şeyh Cüneyd ile Uzun Hasan Akkoyunluların uzun zamandan beri egemenlik mücadelesi verdikleri Karakoyunlulara karşı bir ittifak yaptılar. Sünni Şeyh Cafer ile Şii Cihanşah ittifakına karşı, Sünni Uzun Hasan ile Şii Şeyh Cüneyd ittifakı olduğunu söyleyebiliriz. Hasan Bey'in kız kardeşi Hatice Begüm ile evlenen Cüneyd, bu ittifakı akrabalık yoluyla da perçinlemiştir. Diyarbakir'de üç yıl kalan Cüneyd, Akkoyunlu hâkimiyet sahasından oldukça mürit toplamıştır.⁸¹

Üçüncü yılın sonunda Uzun Hasan'ın desteğiyle Erdebil'e dönerek dergâhına yerleşen Şeyh Cüneyd, müttefikinin Gürcistan seferlerinden etkilenmiş olmalıdır. Çünkü onun döndüğünü ve artık daha çok müridi olduğunu bilen Cihanşah'ın Erdebil'i yeniden terk etmesi için yaptığı baskılar sonucunda 1459 yılında müritleriyle birlikte Kafkasya üzerine sefere çıktı.⁸²

Hatırı sayılır bir ganimet elde eden Cüneyd, yaklaşan kıştan korunmak amacıyla daha güneyde bulunan Karabağ'a çekilmişti. Burada kendi başkenti Şamahı'ya saldıracağından endişe eden Şirvanşah Halilullah'ın, ülkesini terk etmesi yönündeki isteğini reddedince Karakoyunlu müfrezeleriyle desteklenmiş Şirvan ordusu tarafından çembere alındı. Çıkan çatışmada vurulan Cüneyd öldü. Cüneyd'in cesedi müritleri tarafından Kurbal (Kurnal, ya da Kuruyal) denilen bölgeye defnedildi.⁸³

78 Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, s. 374, Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 19, Yınanç, M. H.; "Cüneyd", s. 243; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Çetinkaya, N.; Kızılbaz Türkler, s. 410; Dedeyev, B.; "Safevi Tarikati", s. 211-212

79 Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, s. 375, Yınanç, M. H.; "Cüneyd", s. 243; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 19; Dedeyev, B.; "Safevi Tarikati", s. 212

80 Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, s. 375; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 21, Yınanç, M. H.; "Cüneyd", s. 244; Yazıcı, T.; "Cüneyd-i Safevi", s.194; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Çetinkaya, N.; Kızılbaz Türkler, s. 411; Dedeyev, B.; "Safevi Tarikati", s. 212; Sümer, Faruk; Oğuzlar, Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları, DTCF Yay., 2. Bs. Ankara, 1972, s. 150

81 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 21; Yınanç, M. H.; "Cüneyd", s. 244; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Çetinkaya, N.; Kızılbaz Türkler, s. 412; Minorsky, Vladimir; "Uzun Hasan", İA, MEB, İstanbul, 1986, XIII/91-96; Aka, İsmail; "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı," Türkler Ans. Ankara, 2002 VI/839-860

82 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 34; Yazıcı, T.; "Cüneyd-i Safevi", s. 194; Yınanç, M. H.; "Cüneyd", s. 244; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 54; Sümer, F.; Safevi Devletinin Kuruluşu, s.11; Çetinkaya, N.; Kızılbaz Türkler, s. 412

83 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 35; Yazıcı, T.; "Cüneyd-i Safevi", s. 194; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 53; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Sümer, F.; Oğuzlar, s.150; Çetinkaya, N.; Kızılbaz Türkler, s. 412

Sünni bir tarikat olarak başlayan Safevilik, birkaç kuşak sonra Şeyh Safi'nin dördüncü göbekten torunu Şeyh Cüneyd liderliğinde bütünüyle politize olmuştur. Tarikatı, siyasi ihtirasları doğrultusunda kullanan Şeyh Cüneyd, Erdebil'i terk etmek zorunda kaldığı yıllarda Anadolu ve komşu coğrafyalarda yaşayan ve aralarında "şeyhlik-müritlek" ilişkisi bulunan göçebe Türkmen aşiretlerinden davasına katılımlar sağlamıştır. İslamiyeti kabul etmiş olmakla birlikte inançları popüler Sufilik ve Şiilik etkileri ile eski şaman kültürünün karışımından oluşan göçebe Türkmen aşiretleri onu mehdi, hatta ilah olarak görmeye başlamışlardır.⁸⁴

Mükemmel bir hatip- iyi bir komutan olan Cüneyd, güçlü bir karaktere sahipti. İnatçı ve kolayca yılmınlığa düşmeyen biri olarak, Türk tarihi açısından dikkate değer bir yere sahiptir. Propaganda faaliyetlerinde Türklüğü öne çıkarmış, Arap ve Fars etkisi altında kalan Türkmenlere yeniden milli bir uyanma duygusu aşılamıştır. Bu durum torunu İsmail'in kurmayı başardığı devletin yönetim anlayışını da derinden etkilemiştir.

Şeyh Haydar b. Cüneyd b. İbrahim b. Alaeddin Ali b. Sadreddin Musa b. Safiyüddin İshak Erdebili (865/1460-894/1488)

Babasının ölümünden bir ay sonra Diyarbakir'de doğan Haydar, dokuz yaşına gelinceye kadar dayısı Uzun Hasan'ın gözetiminde büyüdü.⁸⁵ Hasan Bey, Karakoyunlulardan sonra Timurlu Ebu Said'i yenerek Tebriz'i başkent yaptıktan sonra Haydar'ı Erdebil'e getirerek irşad makamına oturttu.⁸⁶

Haydar'ın dergâhtaki ilk yılları babasının amcası Şeyh Cafer'in gözetiminde geçmiştir. Şeyh Cafer'in, Cüneyd'in ölümünde payı olduğu göz önüne alındığında Haydar'a karşı halisane duygular beslemediği düşünülebilir. Cüneyd'in ölümüyle saltanat davası bir süre kesintiye uğrasa da Haydar'ın dergâha gelmesiyle yeniden canlanmış olmalıdır. Şeyh Cafer durumdan hoşnut olmasa da müttefiki Karakoyunluların tarih sahnesinden çekilmiş olması onu Haydar'a tahammül etmek zorunda bırakmıştır.

Haydar'ın daha çocukluğunda siyasi bir figür olmasının nedeni Şeyh Cüneyd'in oğlu Uzun Hasan'ın yeğeni olması ve dayısının Rum eşi Despina Hatun'dan doğan -Hristiyanlarca Marta, Türkmenlerce Halime Begüm adıyla anılan- kızı ile yapmış olduğu evliliğidir.⁸⁷

Haydar, babasının yolunda yürümeye karar vermiş; dergâhı bir silah imalathanesine çevirmiş, kendi odasını bile silah deposu olarak kullanmıştır. Müritlerini düzenli bir ordu haline getirmiştir.⁸⁸

Kızılbaş kavramı ilk onun geliştirdiği "*Haydari taç*" ile fiziki bir özellik göstermiştir. Bu başlık alttan beyaz bir tülbentle sarılan ve yukarı doğru sivrilen bir çeşit börtür. Üst kısmı kırmızı olmakla birlikte on iki imamı temsilen iki parmak genişliğinde on iki dilimden oluşur. İlk kez bu başlık sayesinde Sünni kesimlerce Alevilere karşı kullanılan Kızılbaş kavramı genelleşmiş,⁸⁹ Alevi inançlı Türkmenlerin adı haline gelmiştir.⁹⁰

84 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 35; Yazıcı, T.; "*Cüneyd-i Safevi*", s. 194; Sümer, F.; Çepniler, s. 35; Karakaya, A.-S.; Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, s.80-82.

85 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 36; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 412

86 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 63; Sümer, F.; Çepniler, s. 37; Sümer, F.; Oğuzlar, s. 150; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 413

87 Nöldeke, Theodor; "*Haydar*", İA, MEB, İstanbul, [t.y.], V/387; Yazıcı, T.; "*Safeviler*", s. 54; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 63; Minorsky, V.; "*Uzun Hasan*", s. 95; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 59

88 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 65; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 60

89 Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Karakaya, A.-S.; Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, s.1-16.

90 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 65; Yazıcı, T.; "*Safeviler*", s. 54; Nöldeke, T.; "*Haydar*", s. 387; Öz, M.; İslam

Haydar dayısının ölümünden sonra Akkoyunluların desteğini yitirmiş, Sultan Halil'in yerine tahta geçen Sultan Yakup ile arası açılmıştı. Sultan Yakup, Haydarî taç giyilmesini yasaklamıştı.⁹¹

Şeyh Haydar, Anadolu'yu dolaşmadı ama oradan gelen müritleri Erdebil'de yetiştirdikten sonra, “*Halife*” unvanı ile geldikleri bölgelere göndererek propaganda faaliyetlerini arttırdı.⁹²

Hareketinin askeri bir karaktere dönüşümünü tamamladıktan sonra, henüz yirmi iki yaşındayken hem gücünü denemek hem de daha çok katılım sağlamak amacıyla Kafkasya'daki Hristiyan Çerkesler üzerine bir ganimet seferine çıktı. Demirkapı da denilen Derbend şehrini ele geçirerek Kafkas Dağlarının kuzeyine ilerleyen Haydar, karşısına çıkan Çerkes ordusunu yendi. Erdebil'e döndüğünde ele geçirdiği ganimeti halka dağıttı. Bir kısmını da kuzeni Sultan Yakup'a gönderdi.⁹³

Çok geçmeden ikinci bir sefere daha çıktı. Bu durum başta Sultan Yakup olmak üzere civardaki hükümdarların dikkatini çekmişti. Sultan Yakup seferden dönen Haydar'ın derhal Tebriz'e gelmesini emretti.⁹⁴ Tebriz'e gelen Haydar'a Akkoyunlu hâkimiyetine muhalif hareket etmemesi için Sultan Yakup tarafından yemin ettirildi.⁹⁵ Bundan sonra Erdebil'e dönen Haydar'ın, birkaç yıl boyunca askeri bir faaliyette bulunmadığı görülür.

1488 yılı başlarına gelindiğinde, Haydar'ın annesi Hatice Begüm, Tebriz'deki veba salgını nedeniyle Kum'da bulunan Sultan Yakup'a elçi gelerek oğlunun yeni bir sefere çıkması için izin istedi. Yakup, Haydar'ın ettiği yemine güvenerek izin verdiği gibi, kayınbabası Şirvanşah Ferruh Yesar'dan da çıkacağı cihat seferinde şeyhe destek vermesini istedi.⁹⁶

Yola çıkan Haydar'ın bu seferdeki amacı babasının öcünü almak üzere Şirvanşahlar üzerine yürümektir. Kura nehrini geçen Haydar, öncelikle Mahmudabad'ı yağmaladı. Bu arada Ferruh Yesar'ın oğullarının düğünüyle ilgilenmesini fırsat bilerek Şamahı'ya saldırdı. Ailesini Gülistan kalesine gönderen Ferruh Yesar, Haydar'ın, başşehrini yağmalamasına engel olamadı.⁹⁷

Ferruh'un sığındığı Gülistan kalesini kuşatan Haydar, Şirvan komutanlarının topladıkları birliklerle yakında taarruza geçecekleri haberini aldı. Gülistan kuşatmasını kaldırarak bu orduya karşı saldırıya geçti. Haydar'ın kuşatmadan vazgeçtiğini zanneden Ferruh Yesar kaleden çıkarak Kızılbaşları takibe koyuldu. Ancak toplanan ordunun Kızılbaş ordusu tarafından yok edildiğini öğrendiğinde Solut kalesine sığındı.⁹⁸

Bu sırada Ferruh Yesar'ın yardım istemesiyle Sultan Yakup bir ordu gönderdi. Kendisi de Erdebil dergâhına indi. Akkoyunlu ordusunun da yaklaştığını haber alan Haydar kuzeydeki Tabersaran bölgesine gitti. Ama daha önce bu bölgeyi yağmaladıklarından Derbend muhafızları

Mezhepleri Tarihi, s. 763; Eravcı, M.; “*Safevi Hanedanı*”, s. 884; Savaş, Saim; “*Osmanlı- Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları*”, Türkler Ans. Ankara, 2002, VI/907-920; Karakaya, A.-S.; Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık, s.80-81.

91 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 66

92 Çelik, Ali; “Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”, s. 516

93 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 69; Sümer, F. Safevi Devletinin Kuruluşu, s.13; Sümer, F.; Oğuzlar, s. 150; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 414; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 61

94 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 70; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 61

95 Hinz, W.; Uzun Hasan, s.70; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 414; Avcıoğlu, Doğan; Türklerin Tarihi, Tekin Yay. İstanbul, 1997, c. V, s. 2238; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 61

96 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 71; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 63

97 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 72; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 414

98 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 74; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 64

geçmelerine izin vermedi. Şeyh Haydar Derbend'i kuşatarak aldı.⁹⁹

Bu sırada Biçenli Süleyman Bey komutasında, Şirvanlıların takviye ettiği Akkoyunlu ordusu Derbend'in güneyine kadar gelmişti. İki ordu Elbruz dağı eteklerindeki Dartanat köyü yakınlarında karşılaştı. Kızılbaş ordusu müttefik ordusunun yarısına yakını yok etti. Şeyh Haydar bir mızrak vuruşuyla, Biçenli Süleyman Beyi atından düşürdü. Ancak bir okla vurularak atından düştü ve Akkoyunlu askerleri tarafından kafası kesildi.¹⁰⁰ Müritleri cesedini Tabersaran'da Elfendiyar köyüne defnettiler. Kafası ise Tebriz'e götürülerek teşhir edildi. Onun kesik başı bir mürit tarafından sergilendiği yerden çalındı ve oğlu İsmail'in hurucu sırasında yine Şirvan'dayken kendisine verildi.¹⁰¹

Haydar'ın ölümü, dergâhın siyasi faaliyetlerinden çekinen devletlerde memnuniyet yarattı. Özellikle Anadolu Türkmenlerinin ona bağlılığı Osmanlı Sultanı II. Bayezid'i endişelendiriyordu. Bu nedenle Haydar'ın ölümünden sonra Sultan Yakup'a bir mektup yazarak onu kutlamış ve değerli hediyeler göndermiştir.¹⁰²

Şeyh Haydar'ın dergâhının siyasi amaçlarını gerçekleştirmede bir adım daha ileri gitmiş olduğunu görüyoruz. Onun siyasi yönünden çok askeri yönünün ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Sultan Ali b. Haydar b. Cüneyd b. İbrahim. b. Alaeddin Ali b. Sadreddin Musa b. Safiyüddin İshak Erdebilî (ö. 900/1494)

Hangi tarihte doğduğu belirsiz olan Şeyh Sultan Ali (ya da Yar Ali) babasının öldüğü tarihte annesi ve kardeşleriyle birlikte Erdebil'de bulunuyordu. Dayısı Sultan Yakup'un buyruğuyla ailesiyle birlikte Fars eyaletinde eskiden Sasanilerin başkenti olan İstahr kasabasına sürüldü. Burada Şiraz valisi Pürnekli Mansur Bey onları İstahr kalesinde hapsedti.¹⁰³

Bu esaret 4-5 yıl sürdü. Akkoyunlu Devleti'nde Sultan Yakup'un erken ölümünden sonra şehzadeler arasında şiddetli bir taht kavgası vardı. Yakup'un oğlu küçük yaştaki Baysungur tahta geçmişti. Ancak bir süre sonra Uzun Hasan'ın bir diğer torunu Rüstem Mirza tahtı ele geçirdi. Baysungur Şirvan'a çekilmiş olsa da Rüstem açısından tehlike sürüyordu. Rüstem Mirza, Erdebil sufilerinin askeri gücünden yararlanmak amacıyla Sultan Ali ve ailesini serbest bıraktırdı. Bu çift yönlü bir plandı. Baysungur yenildiği takdirde Rüstem'in sultanlığı önünde bir engel kalmayacağı gibi, Kızılbaşlar yenildiği takdirde de önemli bir tehlike unsuru ortadan kalkacak her iki taraf da zayıf düşecekti.¹⁰⁴

Özgürlüğüne kavuşan Sultan Ali müritlerinden oluşan ordunun başına geçerek Baysungur'u yeni ve Tebriz tahtını Rüstem'e rakipsiz olarak kazandırdı. Bu sırada cereyan eden İsfahan vali-

99 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 74; Yınanç, Mükremin Halil, "Akkoyunlular", İA, MEB, İstanbul, 1940, I/251-270

100 Hinz,W.;Uzun Hasan, s.75; Nöldeke, T.; "Haydar", s. 387; Yınanç, M. H.; "Akkoyunlular", s. 261; Sümer, F.; Çepniler, s. 38; Sümer, F.; Oğuzlar, s. 150; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 415; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 65

101 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 76

102 Dedeyev, B.; "Safevi Tarikatı", s. 216

103 Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 54; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 77; Sümer, F. Safevi Devletinin Kuruluşu, s.14; Sümer, F.; Çepniler, s. 38; Sümer, F.; Oğuzlar, s. 150; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 448; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 70-71; Eravcı, M.; "Safevi Hanedanı", s. 884; Aka, İ.; "Selçuklu Sonrası", s. 846-847

104 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 80; Çetinkaya, N.; Kızılbaş Türkler, s. 448; Efendiyev, O.; Azerbaycan Safeviler Devleti, s. 36; Yazıcı, T.; "Safeviler", s. 54; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 72; Aka, İ.; "Selçuklu Sonrası", s. 847

sinin isyanı da yine Kızılbaşlar tarafından bastırıldı.¹⁰⁵

Bu olaylardan sonra Erdebil’de dergâhına yerleşen Sultan Ali’nin Kızılbaş müritleri akın akın onu ziyarete geliyorlardı. Kızılbaşların askeri yeteneklerinden çekinen Sultan Rüstem, Sultan Ali’yi bertaraf etmek istiyordu. Bu nedenle Sultan Ali ile ailesini önce Tebriz’e davet etti; ardından kışı geçirmek üzere saray mensuplarıyla birlikte Hoy’a götürdü.¹⁰⁶

Misafirliğin bir esarete dönüştüğünü anlayan Şeyh Sultan Ali buradan kaçtı. Sultan Rüstem, Aybey (ya da Eybe) adlı komutanını bir orduyla Sultan Ali’yi yakalamak üzere gönderdi. Erdebil yakınlarındaki Şamasi köyüne geldiklerinde ailesini Erdebil’e göndererek kendisini takip etmekte olan orduyu beklemeye başladı. Ailesini göndermeden önce başındaki Haydari Tacını kardeşi İsmail’in başına takarak müritlerine “*ben ölürsem şeyhiniz İsmail’dir*” dediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁷

Aybey komutasında Akkoyunlu birlikleri Şamasi köyüne geldiğinde çarpışma başladı. Kızılbaşlar başta üstün durumda olmasına rağmen kaçan Akkoyunlu birliklerini kovalarken Sultan Ali atı ile birlikte bir dereye yuvarlandı ve boğularak öldü.¹⁰⁸

Müritleri çok genç yaşta ölen Sultan Ali’nin cenazesini Erdebil’e getirerek dergâhta yatan atalarının yanına defnettiler. Böylece Safevi ailesi için tarikat dönemi kapanmış, devletleşme dönemi başlamış oldu.

Sultan Ali’nin faaliyetlerine bakacak olursak, kendisinin siyasi düşünceleri hakkında malumatımız olmamasına rağmen ailesinin geçmişine benzer çabalarının olduğunu anlıyoruz. Baysungur’u yendikten sonra Tebriz’e yürümemiş olmasını Sultan Rüstem ile bir anlaşma yapmış olduğuna bağlıyoruz. Özgürlüğüne karşı Rüstem’e tahtı garanti etmiş olmalıdır.

Sultan Ali’den Sonra

Sultan Ali’nin ölümünden sonra müritleri, kardeşleri İsmail ve İbrahim’i Gilan bölgesindeki Lahican şehrine götürerek korumuşlardır.

Burada eğitim alan İsmail, bir süre sonra Erzincan’daki Sarıkaya yaylasına gelerek etrafına toplanan Anadolu Türkmenleriyle harekete geçmiş, Şamahı şehri yakınlarında Şirvanşah Ferruh Yesar’ı yenerek babası ve dedesinin öcünü almıştır. 1500 yılının kışını Mahmutabad’da geçirdikten sonra Nahçıvan yakınlarında Akkoyunlu Sultanı Elvend’i yenerek Tebriz’e girmiş ve 1501 yılında Safevi Devletini kurmuştur. Birkaç yıl sonra da Sultan Yakup’un oğlu Sultan Murat’ı yenerek Akkoyunlu Devleti’ni ortadan kaldırmıştır. Böylece Fırat’tan Amu Derya’ya kadar bütün İran’a hâkim olmuştur.

Devletin dili Türkçe olmakla birlikte Şah İsmail, Azerbaycan Türkçesiyle şiirler yazmış, Hatai mahlasını kullanmıştır. Bu şiirler bugün bile Anadolu başta olmak üzere Türkmenlerin olduğu her yerde söylenmektedir. Şah Abbas dönemine kadar devletin idari ve askeri kadrosu tamamen

105 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 80; Dedeyev, B.; “*Safevi Tarikati*”, s. 216; Sümer, F.; Oğuzlar, s. 151; Paydaş, Kazım; “*Baysungur Döneminden Şah İsmail’in Ortaya Çıkışına Kadar Akkoyunluların Safeviler ile Olan Münasebetleri*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 164, 2006, s. 119-130

106 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 81; Paydaş, K.; “*Akkoyunluların Safeviler İle Olan Münasebetleri*”, s. 124; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 75

107 Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 82; SÜMER, F.; Oğuzlar, s. 151; Paydaş, K.; “*Akkoyunluların Safeviler ile Olan Münasebetleri*”, s. 124; Şükürov, G.; Safevi Devleti, s. 75

108 Yazıcı, T.; “*Safeviler*”, s. 54; Yınanç, M. H.; “*Akkoyunlular*”, 261; Hinz, W.; Uzun Hasan, s. 82; Paydaş, K.; “*Akkoyunluların Safeviler ile Olan Münasebetleri*”, s. 124

Türkmenlerden oluşmuş, bu dönemde Türkmenlerin yerini diğer unsurlar almıştır. Bu süreçten sonra Safevi Devleti yavaşça benliğinden soyutlanarak Fars kültürü tesirine girmiştir.

Sonuç

Erdebil'e tarihî bir şehir kimliği kazandıran, Erdebil'in ismini asırlar boyunca yavaşatan bu âsitânenin kurucusu Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî -ki Safevî hânedânına ismini veren kişidir- ve kendinden sonra gelen halifeleri siyasetle yoğun olarak ilgilenmişler, Anadolu kökenli Rumlu, Tekelü, Ustacalu, Karamanlu, Musullu, Şamlu, Dulkadrlü gibi büyük aşiretlerin yanı sıra; Arabgürlü, Hınıslu, Bayburdlu, Çemişkezeklü, Tokaçlu, Kaçar, Varsak ve Kazaklu gibi küçük aşiretlerin de desteği sayesinde siyasi amaçlarına ulaşmayı başarmışlardır.

Bu uğurda üç önderlerini kaybetmelerine rağmen sadık müritleri sayesinde her seferinde daha güçlü olarak ayağa kalkmayı bilmişler ve İran'da Türk kültür ve medeniyetinin uzun süre yaşamasını sağlamışlardır. Onların döneminde Anadolu'dan İran'a oldukça kalabalık kitlesel göçler olmuş, bunun sonucunda özellikle Doğu Anadolu'da Türk varlığının zayıfladığı düşünülebilir.

Sonuç olarak, temelleri İlhanlılardan önce atılmış olan, Şafii mezhebine mensup bir sufi hareket olarak çıkan fakat sonradan siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimler ile farklılaşan, politize olan Erdebil Dergahı ve vakıfları ile bu dergahların başında bulunan şeyhler, VIII. yüzyıldan başlayarak ülke idaresinin, sosyal ve siyasi hayatının figürlerinden biri olmuş, “şeyhlikten şahlığa” uzanan uzun ve meşakketli bu yolculukta başrol oyuncusu olmayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

Abbasi, Mirza, “*Safevilerin Kökenine Dair*”, Belleten, TTK, Ankara, 1976, XL/158, s. 287-329.

Abdurrahman b. Muhammed, İbn-i Haldûn, el-İber, Farsçaya çev. Âbdu'l-Muhammed Âyetî, (Târîh-i İbn-i Haldûn I-VI) Tahran, 1375 hş.

Abdüllatif Kazvini; Lübbü't-Tevarih (Safevi Tarihi), çev. ve not: Hamidreza Muhammednejad, Birleşik Yayınevi, 1. Bs. Ankara, 2011, s. 19-20.

Ahmed b. Celaleddin Muhammed Fasîh-i Havâfî, Muçmel-i Fasîhî, I-III, neşr. Mahmud Ferruh, Meşhed, 1341 hş.

Aka, İsmail, “*Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı*” Türkler Ansiklopedisi, Ankara, 2002 VI/1470-1491.

Aka, İsmail, Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405–1447), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Âskallânî, Şahabe'd-dîn ibn-i Hâcer, ed-Dureru'l-kâmine fi `Âyân el-mieye es-sâmine, I-VI, neşr. Muhammed Sayed Câd el-Hak, Kahire, 1966.

Âsterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr, Bezm u Rezm, neşr. Köprülüzade M. Fuad, İstanbul, 1928.

Atıcı Arayancan, Ayşe; “Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, III/11- s. 73-78.

Avcıoğlu, Doğan, Türklerin Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997.

Azamat, Nihat, “*Alaeddin Erdebili*” İA, TDV, İstanbul, 1995, XI/279.

Âzzâvî, Abbas, Târîhu'l- İrâk Beyne'l- ihtilâleyn, I-III, Bağdad, 1936-1939.

Babinger, Franz, “*Safiy-ed-din*”, İA, MEB, İstanbul, 1988, X/64-65.

- Bakıhanov Abbaskuli, Gulistân-i İrem, Neşr. Abdulkerim Alizade, Bakü 1970.
- Bala, Mirza, “*Erdebil*”, İA, MEB, İstanbul, 1988, III/288-293.
- Beyânî, Dîn u Dovlet der İran-i Ahd-i Moğul, Tahran 1367-1375 h.ş.
- Beyânî, Şirin, Târîh-i Âl-i Celayir, Tahran, 1345 hş.
- Browne, Edward G. A., Literary History Of Persia , I-IV, Cambridge, 1969.
- Çelik, Ali, “Çepnilerin Anadolu’nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi” Türkler Ansiklopedisi, Ankara, 2002, VI/312-323.
- Çetinkaya, Nihat; Kızılbaş Türkler, Tarihi Oluşumu ve Gelişimi; Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dedeyev, Bilal, “*Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri*” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Fall 2008, I/V, s. 205-223.
- Deguignes, Joseph, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Târîh-i Umumisi, I-VIII, Paris, 1756-1758, çev. H. Cahid Yalçın, İstanbul, 1923.
- Derviş Ahmed Aşıkî; Tevârihi Âl-i Osman Âşıkpaşazade Tarihi; haz. Ayşe Kula, Kamer Yayınevi İstanbul, 2015.
- Derviş b. İsmail b. Hacı Muhammed İbn-i Bezzâz, Saffetu’s-safâ, neşr. Ğulâmrezâ Tabatabâî Mecd, 1376 hş.
- Ebubekr el-Kutbî, el- Eherî, Târîh-i Şeyh Uveys, neşr. J. B. Van Loon, Lahey, 1954.
- Efendiyev, Oktay, Azerbaycan Safeviler Devleti, çev. Ali Asker, TeassPress Yayınları, 1. Bs. İstanbul, 2018.
- Ekinci, Mustafa, “*Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü*,” Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü. Ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Eravcı, Mustafa, “*Safevi Hanedanı*” Türkler Ansiklopedisi, Ankara, 2002 VI/882-891.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, II. kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999.
- Fâikî, İbrahim, Azerbaycan der Mesîr-i Târîh-i İran, I-II, Tebriz, 1375 hş.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, “*Bayramiye*” İA, MEB, İstanbul, [t.y.], II/ 424.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, “*Kızılbaş*” İA, MEB, İstanbul, 1977, VI/ 789-795.
- Gündüz, Tufan; Son Kızılbaş Şah İsmail, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ğaffârî, Kadı Ahmed Kazvînî, Târîh-i Cihân-ârâ, neşr. Muctebâ Minovî, Tahran, 1343, hş.
- Ğanî, Kasım , Târîh-i Âsr-i Hâfız, I-II, Tahran , 1340 hş.
- Hâfız Âbrû, Zeyl-i Câmîu’t-tevârîh-i Reşîdî, neşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran, 1317 hş.
- Hâfız Huseyn-i Tebrîzî, İbn-i Kerbelâî, Ravzatu’l-cinân ve Cennâtu’l-cinân, I-II, neşr. Càfer Sultan el- Karâî , Tahran, 1344 hş.
- Hamdullah Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, Neşr. İrec Afşâr, Tahran 1372 hş.
- Hândmîr, Ğiyâsu’d-dîn Muhammed el-Huseynî, Târîh-i Habîbu’s-siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer, I-IV, neşr. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran, 1362, hş.

- Hata’i Külliyyatı, Haz. Babek Cavanşir, Ekber Necef, Kaknüs Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Hinz, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. Tefvik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara, 1948.
- Howorth, Henry, H., History Of The Mongols, I-IV, New York, 1876-1892.
- İbn-i Àrabşâh, Àcâibu’l-makdûr fi Nevâib-i Teymûr, neşr. Ahmed Faiz el-Humsî, Beyrut, 1986.
- İbn-i İmadu’d-devle Hemedânî Reşîdeddîn Fazlullah, Câmiu’t-tevârih, I-II, neşr. Behmen Kerîmî, Tahran, 1374 h.ş.
- İkbâl, Âştiyânî Abbas, Târîh-i Moğûl u Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî, Tahran 1312 hş.
- Karadeniz, Yılmaz, “*Safevi Devletinin Kuruluşu Meselesi*” Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı III/ 53-67.
- Karadeniz, Yılmaz, “*Safevi Tarikatının Seyyidliği ve Şiiliği Meselesi*” Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, 2015/75 s. 15-28.
- Karakaya, Ayfer- Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, İstanbul 2016, s.80.
- Kâreng, Âbdulâlî, Âsâr-i Bâstânî-yi Azerbaycan, Tahran, 1374 hş.
- Kemalu’d-dîn Âbdurrezzâk Semerkandî, Matlâu’s-sâdeyn ve Mecmau’l-bahreyn, c.I, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1372 hş.
- Kemalu’d-dîn Âbdurrezzâk Semerkandî, Tezkiretu’ş-şuêrâ, neşr. Muhammed Abbasi, Tahran 1337 h.ş.
- Küçükdağ, Yusuf, “*Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış*” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, II/6, s. 415-424.
- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul, 1993.
- Makrîzî, Ahmed b. Alî, Kitâbus’sulûk li Mârifeti Duvelu’l-mulûk, I-XII, neşr. Mustafa Zeyyâde-Saîd Âbdu’l-Fettâh Âşûr, Kahire, 1956-1973.
- Melikoff, İrene, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İstanbul, 1998.
- Mınorsky, Vladimir, “*Uzun Hasan*” İA, MEB, İstanbul, 1986, XIII/91-96.
- Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin Hâvendşâh Belhî, Târîh-i Ravzatu’s-safâ, I-XII, neşr. Abbas Pervîz, Tahran, 1338 hş.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed, Şabânkâreî, Mecmau’l-ensâb, neşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran, 1376 hş.
- Muhammed Hasan Han, İtimadu’s-saltana, Mirâtu’l-buldân, I-IV, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî-Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran, 1366-1368 hş.
- Muhammed Hindûşâh, Naḥcevânî, Destûru’l-kâtib fi Tâyi’l-merâtib, I-II, neşr. A. A. Alizade, Moskova, 1976.
- Muhammed, *Kutbî*, Târîh-i Âl-i Muzaffer, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran. 1364 hş.
- Musalı, Namıq, “*Şeyh İbrahim Döneminde Erdebil Tekkesi*” Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Kış 2016, 80/9-30. Nöldeke, Theodor; “*Haydar*” İA, MEB, İstanbul, [t.y.], V/387.
- Nevâî, Âbdulhuseyn, Esnâd u Mekâtibât-i Târîhî-yi İran, Tahran, 1977.

- Öngören, Reşat, “*Safeviyye*”, İA, TDV, İstanbul, 2008, XXXV/460-462.
- Öngören, Reşat, “*Safiyüddîn-i Erdebîlî*”, İA, TDV İstanbul, 2008, XXXV/476-478.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, 4. Bs., İstanbul, 2016.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, TC Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, I/773-788.
- Paydaş, Kazım, “*Baysungur Döneminden Şah İsmail’in Ortaya Çıkışına Kadar Akkoyunluların Safeviler ile Olan Münasebetleri*” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2006, 164/119-130.
- Râzî, Abdullah, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, Tahran ,1334 hş.
- Roemer, H. R., “*The Safavids Period*” *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, VI/189-350, Cambridge Universty Press, Cambridge, 1993.
- Savaş, Saim, “*Osmanlı- Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları*” *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, VI/907-920.
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevîlik*, Ankara, 2002.
- Savory, Roger, *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press. 1980.
- Spuler, Bertold, *Die Mongolen In Iran*, Gottingen, 1939, çev. Cemal Köprülü, (İran Moğolları), Ankara, 1957.
- Sümer, Faruk, *Çepniler-Anadolu’daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Türk Boyu*, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul, 1992.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar, Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2. Bs. Ankara, 1972.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara, 1976.
- Şah, Serap, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Şâmî, Nizameddîn, *Zafernâme*, neşr. Penâhî-yi Simnânî, Tahran, 1363 hş.
- Şen, Fatma Aslı, *Şah İsmail’in Türk Siyaseti ve Kültürel Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Şükürov, Gıyas, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.
- Teber, Ömer Faruk, “*Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması*,” *İlahiyat Akademi Dergisi*, IV/5.
- Togan, Zeki Velidi, “*Azerbaycan*”, İA, MEB, [t.y.], İstanbul, II/91-118.
- Yahya b. Abdullatif, *Kazvînî, Kitab-i Lubbu’t-tevârîh*, tıpkıbasım, Tahran, 1363 hş.
- Yakubovski, A. Yu, *Altınordu ve Çöküşü*, Ankara 1976.
- Yazıcı, Tahsin, “*Cüneyd-i Safevi*”, İA, TDV, İstanbul, VIII/193-194.
- Yazıcı, Tahsin, “*Safeviler*”, İA, MEB, İstanbul, 1988, X/53-59.
- Yezdî, Şerefu’d-dîn Ali, *Zafernâme*, I-II, neşr. Muhammed Abbasî, Tahran, 1336 hş.

Yımanç, Mükremin Halil, “*Akkoyunlular*”, İA, MEB, İstanbul, 1940, I/251-270.

Yımanç, Mükremin Halil, “*Cüneyd*”, İA, MEB, İstanbul, III/ 242-245.

Zerrînkûb, Âbdulhuseyn, *Donbâle-i Rûzgârân-i İrân*, Tahran, 1375 hş.

Zeyneloğlu, Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, 1924.

EKLER:

FOTOĞRAF 1. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)

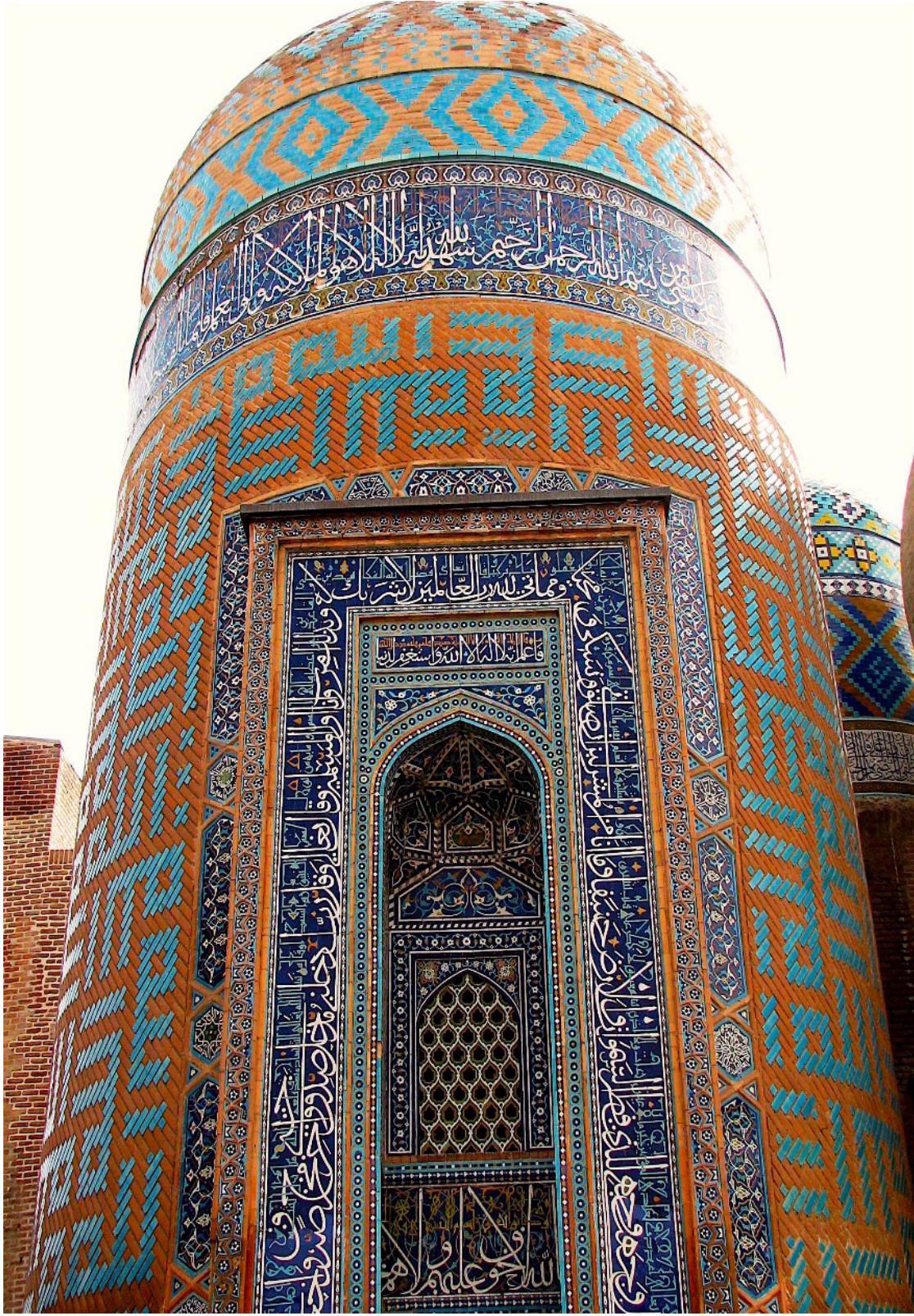
FOTOĞRAF 2. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)

FOTOĞRAF 3. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)

FOTOĞRAF 4 Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)

FOTOĞRAF 5. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)

FOTOĞRAF 6. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti)İç Görünüm

FOTOĞRAF 7. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Türbesi ve Dergâhı (Allah Allah Kümbeti) İç Görünüm

FOTOĞRAF 8.

FOTOĞRAF 9. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili Sandukası

FOTOĞRAF 10. Çinihane

FOTOĞRAF 11. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Sandukası

FOTOĞRAF 12. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî Hırkası

